

Ersson Jan "Gulamålaviten" Nyckelharpa

Bonde från Gålarmora, Valö s:n.

Född 9/6 1799 i Gålarmora, Valö s:n.

Son till bonden Eric Jansson och Anna Mattsdotter.

Gift 1:o med Maja Ersdotter.

Gift 2:o med Brita Persdotter.

Död 23/11 1846.

En bevarad silverbasharpa tillskrives spelmannen, men av hans födelseår att döma är det högst sannolikt att han även spelat kontrabasharpa. Han uppträdde enligt traditionen på otaliga bröllop. Kring spelmannen och hans död har spunnits berättelser om magi och trolldom. *Jan Ling, Nyckelharpan 1967.*

Varför han fått tillnamnet Gulmålaviten är inte helt klarlagt, men Gulmåla hänsyftar naturligtvis till hans hemby Gålarmora, och Viten anser en del komma av hans vita hår, andra åter att han vid bröllop alltid red på en vit häst. Hans namn förekommer ofta i spelmanssägner från norra och nordöstra Uppland. *Sv. Lm. S. Larsson 1909.*

Bland Upplands många spelmän är det speciellt några, som varit större än de övriga. Dels i kraft av musikaliska kvalifikationer, dels på grund av den mystik och den magi, som skapat en legendflora kring deras namn. Man får lätt ett intryck av att dessa stora spelmän varit något av trollkarlar. Flera av dem ansågs

stå i maskopi med både Näcken och fan själv. En av dessa legendariska musikanter var nyckelharpspelaren Gulamålaviten.

Något vallonskt inslag att hänföra musikbegåvningen till kan ej spåras i släkten, om man också går tillbaka så långt husförhørsböckerna räcka, d.v.s. till mitten av 1700-talet, men naturligtvis kan det finnas där.

Tillsammans med sin far brukade han dennes gård, som ärvts av släktens söner i flera generationer och som Viten även sedermera fick. I kyrkböckerna kan ses att prästerskapet inte haft någonting att anmärka på honom. Han var med på husförhör och gick till skrift som annat folk på den tiden. Ramen kring hans liv är således så enkel och vardaglig som möjligt.

Som driftig bonde gjorde sig dock ej Viten känd av sin samtid. Där man såg en skymt av den bekanta vita hästen, då tänkte man inte på att det var bonn i Gålarmora, som kom körande. Nej, det var spelmanen och trollkarlen, "hjälten i hundra äventyr", som reste till något gästbud med sin beryktade nyckelharpa. Då kom det nog ett leende på många läppar, en munter glimt i månet öga, eller ilade kanske en rysning av skräck utefter ryggraden, beroende på vilka upplevelser man haft i hans sällskap.

Glad och språksam var Viten, och träffade han någon efter vägen, så nog blev det en pratstund, i all synnerhet sedan hästen blivit så van vid dessa anhalter, att han utan vidare stannade av sig själv. Och för övrigt tordes man nog inte annat än stanna och prata, så länge Viten ville, ty denne var säkerligen mer beryktad som trollkarl än som "härpspelare". Visserligen var han i vardagslag ansedd som godmodig, till och med from, men då han skulle ut på någon spelmansfärd, hade fromheten försvunnit i och med inmundigandet av "tre droppar" av en vätska, som skall ha varit så stark, att dropparna "hoppade om varandra i glaset."

Även utan de där dropparna kunde han tydligen trola.

En gång körde han i rad med flera andra bönder en forä till Gävle. Viten satt väl i andra tankar på sitt lass, och det bar sig inte bättre än att han körde i diket. Det fanns inte annat att göra än att be den efterföljande forbonden om hjälp, fast denne råkade vara en gammal antagonist. Hjälpa ville han inte heller utan slängde vresigt ur sig: "Sup du lagom, fyllbult, så kan du köra som folk". Men det skulle han aldrig sagt. I samma ögonblick låg hans eget lass upp- och ner-vänt på vägkanten.

Som spelman överglänstes Viten av sin store samtida, Byss Kalle. Visserligen komponerade han liksom andra spelmän med självaktning sina egna melodier, men de visa en så omisskänlig påverkan av Byss Kalle, att man inte kan tala om Viten som självständig kompositör. Två låtar har dock fått namn efter honom, nämligen "Gulamålepolskan" och "Gulamålavitens vals", båda intagna i Ruben Liljefors Uppländsk Folkmusik. Av dessa är särskilt polskan inspirerad av Byss Kalle. Den är nämligen en s.k. sextondelspolska, vilken typ denne senare särskilt älskade och med förkärlek använde till skillnad från övriga uppländska spelmän.

I de till våra dagar bevarade historierna om Viten figurerar han sällan enbart

som spelman, utan i dem äro musik och trolleri hopblandade på ett många gånger lustigt sätt.

Viten skulle t.ex. en gång spela för några vallonsmeder i Lövsta bruk. Intet ont anande satte han i gång som vanligt, men döm om hans förvåning, då han började märka, att det måste finnas någon trollkunnig person bland hans åhörare. Denne roade sig med att "taga av" strängarna på Vitens harpa. Detta uttryck betydde, att Viten ej längre kunde få strängarna att ljuda, fastän de funnos kvar på harpan. När Viten kom underfund med hur det hängde ihop, lär han lugnt ha tagit något ur bröstfickan och stoppade det innanför stövelskaftet. Var det var, såg ingen, men god verkan hade det, ty efteråt gick det inte för den andre att trola längre, och nu satte Viten till att spela, så knappar och spänner sletos ur kläderna på åhörarna.

Gulamålavitens livsföring var säkerligen tämligen ansträngande; en bondes arbetsfyllda liv, omväxlande med musik och trolleri, nattvak på kalas och naturligtvis mängder av brännvin. Lever man livet så, blir man fort utsliten. Han dog också redan 1846, endast 47 år gammal, under det han spelade på ett bröllop i Håkanbo, en liten by inte långt från Lövsta. Det berättas, att han natten före sin död tre gånger ropat på sin mor, och att dörren till hans rum slagits upp med fruktansvärd kraft vid hans tredje rop. Detta tolkades så, att Viten skulle haft förningar om att hans liv snart skulle vara slut.

På bröllopet i Håkanbo lär det redan från början ha visat sig, att trollkraften kring honom var särskilt stark den dagen. Hatten flög av honom oupphörligen, och endast med oskyldiga barns hjälp kunde han få den att sitta kvar på huvudet. Så gick bröllopet för övrigt sin gilla gång, och efter dansen hamnade Viten och en skytt, den s.k. "Håkanbo-Jan", i stugans kammare, där de fortsatte pokulerandet under ordbyte om vem som var den duktigaste trollkarlen av de två. Jan var också litet trollkunnig. De till och med slog vad om detta, och det på ett alldeles särskilt hemlighetsfullt sätt, nämligen med händerna under bordet, och under mummel och besvärjelser och trollramsor. Undra på, att den stackare, som händelsevis samtidigt befann sig i kammaren och sålunda råkade bli åsyna vittne till deras förhållande, helt plötsligt tyckte att "hela rummet blev fullt med smådjävlar".

Slutligen sjönk Viten ihop vid bordet, i det han sade:

"Rätt nu lider de' med meg."

Håkanbo-Jan gick då ut ur rummet, och alla smådjävlarerna lär ha försvunnit samtidigt. Då man kom i rörelse i huset frampå förmiddagen hittade man Viten död under bordet.

Enligt en annan version skall Viten under bröllopet ha blivit bjuden på extra starkt brännvin, vilket inspirerat honom till ett spel, som man aldrig hört maken till. Han spelade som en besatt, stråken jagade över strängarna och slutligen brusto dessa vid ett sista skärande ackord. I samma ögonblick skall Gulamålaviten ha sjunkit död ner där han stod. Vilket dera version är sann kan ej avgöras.

I en gammal bibel, som Viten givit som konfirmationspresent till en av sina sö-

ner, Anders — vilken för övrigt ärvde sin fars musikaliska begåvning och blev en duktig klarinettblåsare "Anders Janso på Kil'n" — har en annan av sönerna, Knut, skrivit om fadern:

"Mycket sorgd och Saknad utaf sin Gamla moder Samt Hustru och Barn som förut varit tillsammans och nu er vi förskingrade Så att den ena er her och den andra er der utaf oss."

Hans eftermäle inom familjen var sålunda det bästa. Där var han ej i första hand spelman och trollkarl, där var han son, make och fader, den sammanhållande kraften, som bittert saknades, då den plötsligt försvann. *Upplands fornminnesfören. årsbok 1943. Bertil Georgsson och Karin Alinder.*

Spelmannen Ander Eriksson "Jerk Bengts Anders" från Tierp har en berättelse om Gulamålaviten så lydande:

Hä fanns en bonngubbe i Films socken, som dom kallade Gulamoraviten å en där var orimligt styv å spela nyckelharpa. Men dä fanns ju en del andra mä som inte va så töka, när dä gällde å ta ut bitarna. Nänämen. En gång vart den där Gulamoraviten tingad till spelning på ett bröllop i hemtrakten. Men konkurrenterna ville dit dom mä, för bruden var enda dottern till en storbonde mä två mantal, så hä va storgårds riktigt, si. På ett sånt bröllop vart spelman kvar inte bara en å två dar utan dä vart mäst hela vickan, dä. Tror jag, hä, att dom ville va mä på ett tocke kalas.

Men nu va dä Gulamoraviten, som vart lejd. Ja, bröllopet fortgeck, hä, så hä jomma i hela kalasgår'n. Men en av dom som va där, som vart ställd ve sidan å inte feck spela, kom te gårds han mä, å geck å tjura kring knutarna. Å just som Gulamoraviten lag stråken till å drog Rångstasågen, så går en där okniga spelman in i farstun, han, å ritar ut Gulmoraviten på väggen — just på timmerväggen. Å så tar han fram en pistol å så skjuter han ett skott rakt i bröstet på en där gubben på väggen. Å kom ihåg, hä, i samma ögonblick som skottet geck, så ramla Gulamoraviten åv spelmanspallen å tappa harpan. Stendö! Men stråken höll han kvar i näven, å den satt så hårt, så dom lära ta dän den ur näven på'n mä hovtång, innan dom lag ner'n i kistan . . .

Å dä ä sant, som jag heter Jerk Bengts Anders dä . . . *Särtingar. Betula. AB Arbetarbladet, Gävle 1957.*

Denna historia är naturligtvis inte alls med sanningen överensstämmande, men den är ett gott exempel på den mytbildning som florerade runt många av de mest framstående spelmännen. Uppgiften om Gulamåraviten hemvist och att han skulle ha spelat Rångstasågen är ju helt felaktig men säkerligen ingen medveten "vals" av Jerk Bengts Anders.